

רבי חסדאי קרשקש § אור השם

רבי חסדאי קרשקש אור השם

ההדיר על פי כתב יד פירנצה
וכתבי יד נוספים

דניאל לוין

ט"ז

[שמע מינה]

Hasdai Crescas
Light of the Lord (Or Hashem)

A critical edition based on the Florence manuscript
Edited, with an introduction, textual notes, appendix, and index,
by Daniel Levin

אתר הספר: crescas.org

אתר ההוצאה: shinmem.org

עיצוב ועימוד: דניאל לוין
Set in 10.5/13.7 Narkiss Text

מהדורה רביעית מתוקנת ומעודכנת
(v. 4.0)

© תשפ"ו (2026)
כל הזכויות שמורות לדניאל לוין

מסת"ב 978-965-93323-7-3 ISBN

מוקדש לזכר ולעילוי נשמת אבי מורי

ר' ברוך ב"ר חיים לוי ז"ל

נלב"ע ה' שבט תשע"ח
תנצב"ה

תוכן העניינים

i	מבוא
vii	הקדמת המהדיר
3	[הקדמת 'נר אלוהים']
11	[הקדמת 'אור השם']
15	המאמר הראשון
17	הכלל הראשון

41	הפרק השבעה עשר	17	הפרק הראשון
42	הפרק השמונה עשר	29	הפרק השני
42	הפרק התשעה עשר	29	הפרק השלישי
43	הפרק העשרים	30	הפרק הרביעי
43	הפרק האחד ועשרים	31	הפרק החמישי
44	הפרק השנים ועשרים	32	הפרק הששי
44	הפרק השלושה ועשרים	33	הפרק השביעי
45	הפרק הארבעה ועשרים	35	הפרק השמיני
46	הפרק החמשה ועשרים	35	הפרק התשיעי
46	הפרק הששה ועשרים	36	הפרק העשירי
47	הפרק השבעה ועשרים	36	הפרק האחד עשר
48	הפרק השמנה ועשרים	37	הפרק השנים עשר
48	הפרק התשעה ועשרים	38	הפרק השלושה עשר
49	הפרק השלשים	39	הפרק הארבעה עשר
50	הפרק השלשים ואחד	40	הפרק החמשה עשר
51	הפרק השלשים ושנים	41	הפרק הששה עשר

53	הכלל השני
----	-----------

71	הפרק האחד עשר	53	הפרק הראשון
72	הפרק השנים עשר	64	הפרק השני
73	הפרק השלושה עשר	64	הפרק השלישי
73	הפרק הארבעה עשר	66	הפרק הרביעי
73	הפרק החמשה עשר	66	הפרק החמישי
75	הפרק הששה עשר	67	הפרק הששי
76	הפרק השבעה עשר	68	הפרק השביעי
77	הפרק השמונה עשר	69	הפרק השמיני
77	הפרק התשעה עשר	70	הפרק התשיעי
78	הפרק העשרים	70	הפרק העשירי

81.....הכלל השלישי

95.....הפרק הרביעי

96.....הפרק החמישי

100.....הפרק הששי

81.....הפרק הראשון

84.....הפרק השני

84.....הפרק השלישי

103.....המאמר השני

105.....הכלל הראשון

117.....הפרק הרביעי

122.....הפרק החמישי

105.....הפרק הראשון

108.....הפרק השני

112.....הפרק השלישי

125.....הכלל השני

137.....הפרק הרביעי

140.....הפרק החמישי

141.....הפרק הששי

125.....הפרק הראשון

130.....הפרק השני

134.....הפרק השלישי

147.....הכלל השלישי

148.....הפרק השני

147.....הפרק הראשון

151.....הכלל הרביעי

160.....הפרק השלישי

166.....הפרק הרביעי

151.....הפרק הראשון

153.....הפרק השני

169.....הכלל החמישי

177.....הפרק הרביעי

178.....הפרק החמישי

182.....הפרק הששי

169.....הפרק הראשון

171.....הפרק השני

173.....הפרק השלישי

185.....הכלל הששי

213.....הפרק הרביעי

216.....הפרק החמישי

185.....הפרק הראשון

203.....הפרק השני

212.....הפרק השלישי

219.....המאמר השלישי

221.....הכלל הראשון

238.....הפרק הרביעי

246.....הפרק החמישי

221.....הפרק הראשון

225.....הפרק השני

227.....הפרק השלישי

253	הכלל השני	הפרק הראשון	253	הפרק השני	254
259	הכלל השלישי	הפרק הראשון	259	הפרק השלישי	263
		הפרק השני	262		
269	הכלל הרביעי	הפרק הראשון	269	הפרק השלישי	274
		הפרק השני	272	הפרק הרביעי	275
281	הכלל החמישי	הפרק הראשון	281	הפרק השני	282
		הכלל הששי			
285	הפרק הראשון	285	הפרק השני	287	
291	הכלל השביעי	הפרק הראשון	291	הפרק השני	292
		הכלל השמיני			
295	הפרק הראשון	295	הפרק השלישי	299	
	הפרק השני	296			
301	החלק השני [מהמאמר השלישי]				
303	הכלל הראשון	הפרק הראשון	303	הפרק השני	305
		הכלל השני			
307	הפרק הראשון	307	הפרק השני	308	
		הכלל השלישי			
313	הפרק הראשון	313	הדרוש הרביעי	323	
315	המאמר הרביעי	הדרוש השני	318	הדרוש החמישי	325
		הדרוש השלישי	320	הדרוש הששי	328

334.....	הדרוש האחד עשר	329.....	הדרוש השביעי
335.....	הדרוש השנים עשר	330.....	הדרוש השמיני
336.....	הדרוש השלשה עשר	330.....	הדרוש התשיעי
		331.....	הדרוש העשירי
339.....	נספח		
341.....	רשימה ביבליוגרפית		
347.....	הערות נוסח		
379.....	מפתחות		

מבוא

‘אור השם’ הוא אחד מספרי המופת של הפילוסופיה היהודית אשר במידה רבה מהווה ‘חתם תכנית’ של מחשבת ישראל בתקופת הזוהר של יהדות ספרד. החיבור נכתב על ידי רבי חסדאי קרשקש – אחד מגדולי הרבנים בדורו, הוגה דעות ופילוסוף מקורי, וחצרן ממולח שהצליח לרכז בידיו את מושכות ההנהגה של כל קהילות אראגון. תכליתו של ‘אור השם’ היא לערער את מעמדה הבלעדי של השכלתנות הדוגמטית של ממשיכי דרכו של הרמב”ם, ולהעמיד מחדש את יסודות היהדות על אדני אהבת ה’ ודבקות בתורתו. הספר מתאפיין בעומק הניתוח האנליטי, ובמקוריות השקפתית ומדעית של מסקנותיו. מאידך, דווקא הבחירה של רבי חסדאי להתמודד עם דעות יריביו בסגנונם ובשפתם שלהם מאפילה לא אחת על הרגש הדתי והקיומי החי הפועם בתוככי שיטתו.

רבי חסדאי קרשקש

רבי חסדאי קרשקש (רח”ק) נולד בברצלונה סביב שנת ק’ (1340),^א והיה נצר למשפחת רבנים ואנשי כספים מיוחסת. אביו וסבו של חסדאי הצעיר נספו במגפה השחורה כשהוא בן שמונה או תשע בלבד. בעקבות כך, לקחה על עצמה אמו, רג’ינה, את האחריות על חינוך בניה וניהול עסקי בעלה המנוח. את ההשכלה התורנית רכש רח”ק בישיבתו של רבנו נסים גירונדי (הר”ן), שהיה אחד מאנשי ההלכה ופרשני התלמוד הגדולים בכל הזמנים. כתלמידו המובהק וכממשיך דרכו, שילב רח”ק את גדולתו בתורה עם ידע רחב בפילוסופיה. הוא הצטיין גם ביכולות פוליטיות ופיננסיות מרשימות, בעזרתן זכה למעמד חסר תקדים של שופט עליון לענייני המלשינים בכל הקהילות היהודיות בממלכה. הוא נמנה עם מקורבי בית המלוכה בחצרו של

א. על קורות חייו ופעילותו הציבורית ראה: בלסקו מרטינס; בעה, תולדות, עמ’ 564, ערך ‘חסדאי קרשקש’ (אנגלית: כך II, עמ’ 523, ערך ‘Hasdai Crescas’); גמפל.

מלך חואן הראשון והמלכה יולנדה דה באה, ונבחר לשמש כרבה של בירת אראגון, סרגוסה.

אך דווקא בתקופה בה הגיע לשיא כוחו הפוליטי, פקדו את יהדות ספרד פרעות שנת קנ"א (1391). פרעות אלו היו נקודת שבר חסרת תקדים לא רק עבור הקהילה היהודית כולה, אלא גם בחייו האישיים של רח"ק: בנו יחידו, יהודה, נרצח על קידוש השם בברצלונה. מעבר לאובדן העצום בנפש וברכוש, גרמו הפרעות לחורבן רוחני עצום, שהביטוי ההרסני ביותר שלו היה גל המרות דת המוני. האליטה האינטלקטואלית היהודית נותרה חסרת אונים מול ההטפה של המלומדים הנוצרים ומול הטיעונים הדטרמיניסטיים מבית מדרשו של אבנר מבורגוס.^א הפילוסופיה האריסטוטלית, שנתפסה אז כפסגת השלמות השכלית, הפכה ממשענת לאמונות התורה לאבן נגף המקעקעת את יסודותיה.

בעקבות הטרגדיה האישית והלאומית, ומתוקף מעמדו הפוליטי והציבורי, נטל על עצמו רח"ק את משימת השיקום הגשמי והרוחני של הקהילות החרבות. בנוסף למאמצי השיקום של שכונות יהודיות בברצלונה וולנסיה וחיזוק קהילת סרגוסה, הוא החליט להעמיד תשתית הלכתית ומחשבתית שתצליח לבצר חומות הדת ולבלום את הסחף. חיבורו המונומנטלי המתוכנן, 'נר אלוהים', נועד היה לשמש נדבך מרכזי במאמץ זה, כאשר חלקו העיוני, 'אור השם', נוצר כדי להתמודד עם המשבר הפילוסופי והפולמוס הנוצרי על ידי ביסוס מחדש של עמודי התווך של האמונה היהודית.

רבי חסדאי קרשקש נפטר בשנת ק"ע (1410), כשהוא מותיר אחריו מורשת רוחנית מעמיקה וחוץ תלמידיו, שעליו נמנו רבי יוסף אלבו (מחבר 'ספר העיקרים') ורבי יוסף חביבא (בעל 'נימוקי יוסף'), שהותירו את חותמם על דברי הימים של האומה כולה.

ספר אור השם

'אור השם' נכתב כחלקו הראשון של החיבור בשם 'נר אלוהים' אשר אמור היה להעמיד חלופה לשני החיבורים הגדולים של הרמב"ם – 'מורה נבוכים' ו'משנה תורה'. למרבה הצער, חזונו של רח"ק לא התממש במלואו והחלק ההלכתי בשם 'נר מצוה' מעולם לא נכתב. במרכזו של 'אור השם' עומד פולמוס עם המורשת הפילוסופית שהותיר אחריו הרמב"ם ועם הנחת היסוד המרכזית שלה: קבלת סמכותו של אריסטו כבלתי־מעורערת. לדעת רח"ק, כל עוד 'מופתי היווני' נתפסים כאמת מוחלטת, בני ישראל יוסיפו להיות

א. על אבנר ושיטתו ראה: צדיק, עמ' 240–268.

שרויים בחושך. אך במקום לדחות על הסף את העיסוק בפילוסופיה, בוחר רח"ק להשתמש בכליה כדי לערער על הנחות היסוד שלה ולהוכיח את מגבלותיה. מצויד בהבנה מעמיקה של משנת אריסטו, הוא מפרק לגורמים את הפיזיקה והמטאפיזיקה של 'הפילוסוף' וחושף את היסודות הרעועים של הבניין שבנו חסידיו של 'הרב המורה'. מניתוח זה עולה כי יסודות אלה אינם אלא סברות שאין הכרח לקבלן, ומכיוון שכך, אין צורך למתוח את גבולות הפרשנות של דברי התורה ומאמרי חז"ל כדי להתאימם אל השקפת אריסטו ומפרשיו. על חורבותיה של תפיסת העולם האריסטוטלית, מבקש רח"ק לבנות מחדש את עיקרי היהדות על ערכי היסוד של מסורת חז"ל, שאהבת השם, דבקות בתורתו וקיום מצוותיה עומדים במרכזה. יש לציין שהגותו של רח"ק, עם כל החדשנות והמקוריות שבה, לא צמחה בחלל ריק. מצד אחד, יש בה הד להלך הרוח בקרב אנשי המדע בתקופתו, אשר החלו לעמוד על מגבלותיה של הפיזיקה האריסטוטלית. מאידך, שורשיה נטועים במסורת מחשבת ישראל ובמיוחד בתורת רבו המובהק, רבנו נסים גירונדי, שנקט גישה מסויגת כלפי המפעל הפילוסופי המיימוני, אך לא שלל את העיסוק בפילוסופיה בכלל.

מבנה הספר

'אור השם' מוקדש לדיון שיטתי בעיקרי האמונה, כלומר השקפות הנגזרות מהתורה אשר הינן הכרחיות לקיום המבנה הדוגמתי שלה. לאור זאת, הסדר הפנימי של פרקי הספר משקף את המבנה של תורת העיקרים של מחברו, והדיון בבעיות הפילוסופיות־דתיות מתנהל בו באופן היררכי בהתאם למעמדם וסיווגם של עיקרים מסוימים בתוך המערכת כולה. החיבור מחולק לארבעה 'מאמרים', אשר מתפצלים ל'כללים' ול'פרקים'. המאמר הראשון מוקדש ל'שורשים' המהווים את התשתית של המבנה כולו: אמונה במציאות האל, אחדותו, ואי־גשמיותו. מאמר זה נפתח בשני כללים הדנים בהרחבה בהוכחות למציאותו, אחדותו ואי־גשמיותו של האל המופיעות במורה נבוכים. הוכחות אלה נבנות על עשרים וחמש הנחות היסוד שנוסחו על ידי הרמב"ם, ואשר מהוות למעשה סיכום מתומצת של הפיזיקה והמטאפיזיקה של אריסטו. הכלל הראשון אפוא מוקדש לביאור שיטתי של המדע האריסטוטלי, והכלל השני – לביקורת על משנתו והפרכתן של הנחות היסוד ושל המסקנות הנגזרות מהן. בכלל השלישי מציג רח"ק את שיטתו המדעית והתיאולוגית שלו. בין היתר, את גישתו המהפכנית בנושא של תוארי האל. גישה זו חולקת על שיטת התארים השליליים של הרמב"ם וקובעת שאכן אפשר לייחס לאל תוארי שלמות חיוביים אשר אינם זהים עם עצמותו

באופן מוחלט, אך בלתי נפרדים ממנה, ומכיוון שכך אינם גורמים לייחוס הריבוי לאל.

המאמר השני מוקדש לשש ה'פינות' – עקרונות היסוד שעליהם נשען קיום של התורה האלוהית בכללה. שש הפינות הן: מהות הידיעה האלוהית; אופן ההשגחה בנמצאות; יכולת אלוהית; נבואה; חירות הרצון; וייעוד התורה, האדם והעולם. במאמר זה מבסס רח"ק את שיטתו המייחסת לאל ידיעה ישירה בפרטי המציאות כולם, גם באלה שרק עתידים להתחדש, ואפילו התלויים בבחירתו של אדם. גישה זו מתפלמסת עם דעתו של הרלב"ג שהידיעה האלוהית מקיפה רק את הסידור הכולל הנצחי בלבד, וידיעת הפרטים אינה אלא נגזרת ממנה. תפיסה זו של רח"ק משליכה גם על שיטתו, השנויה במחלוקת, בסוגיית חופש בחירה. במרכז שיטה זו עומדת הגדרה מחודשת של חירות הרצון, המגשרת על הפער שבין מערכת דטרמיניסטית, הכפופה לסיבתיות או לידיעה האלוהית הקדומה, לבין אחריות מוסרית עליה מבוססת מערכת של מצוות ואזהרות של התורה ומתן שכר ועונש עליהם. הכלל האחרון של המאמר השני, העוסק בתכלית התורה, מעמיד את העיקרון של אהבה ודבקות במרכז מערכת היחסים שבין הבורא לנבראיו. אהבת האל אל האדם, הנגזרת משלמותו האין-סופית ורצונו הבלתי-מוגבל של השלם להיטיב לחסר, ואהבת האדם כלפי בוראו, הנגזרת מכוסף החסר להידבק בשלם. השגת דבקות זו היא לא רק המטרה הסופית של התורה אלא של יצירת האדם וכל המציאות כולה.

המאמר השלישי עוסק באמונות שהתורה מחייבת אותן, אך אין הן מהוות בסיס הכרחי לקיום התורה כולה. מאמר זה מחולק לשני חלקים: החלק הראשון עוסק באמונות כלליות כגון: בריאת העולם, שכר ועונש, נצחיות הנפש ותחיית המתים. החלק השני עוסק באמונות התלויות במצוות מיוחדות, כמו מצוות התפילה, ברכת כהנים, ותשובה.

המאמר הרביעי שונה באופיו מהשלושה שקדמו לו. במאמר זה מונה רח"ק מספר שאלות פילוסופיות ותיאולוגיות פתוחות שאין התורה מחייבת אמונה בפתרון זה או אחר שלהן. מאמר זה מורכב משלושה-עשר 'דרושים' הכוללים שאלות כגון: האם יתכן קיום עולמות רבים? מה זהותו של המניע הראשון? מה התוכן של 'מעשה בראשית' ו'מעשה מרכבה'? והאם יש גלגול נשמות?

גלגוליה של קריאה

לאורך הדורות, שימש ספר 'אור השם' אבן שואבת להוגים מגוונים, וכל תקופה וכל קורא מצאו בו עניין משלהם. עיון בהערות שוליים בכתב יד פירנצה (המופיעות גם בשני כתבי יד נוספים) מלמד כי מה שתפס את תשומת ליבם

של הלומדים מהמעגל הקרוב של רח"ק היה דווקא המאמר הראשון – העוסק בביקורת על עשרים וחמש ההקדמות של הרמב"ם ובהוכחות למציאות האל. גם הקוראים שבאו מחוץ לבית המדרש נטו להתמקד בביקורת על המדע האריסטוטלי. בתקופת הרנסנס, היה זה ג'אנפרנצ'סקו פיקו דלה מירנדולה, בספרו 'בחינת הבליות של דעות הגויים ואמיתותה של השיטה הנוצרית', שציטט את הטענות של 'יהודי ר' חסדאי' בחלק מספרו המוקדש למתקפה על ממשיכי דרכו של אריסטו 'בנשקו של אריסטו עצמו'.⁹⁶ גם בנדיקט שפינוזה, שמזכיר את 'רב חסדאי' באחד מאגרותיו,⁹⁷ שאב ממנו רעיונות הנוגעים לפיזיקה ולתורת התארים שלו. מאות שנים לאחר מכן, המשיך מגמת קריאה זו פרופ' צבי וולפסון כאשר בחר לההדיר דווקא את החלקים העוסקים בעשרים וחמש ההקדמות של הרמב"ם. זאת מתוך שאיפה להציב את מחשבת ישראל כגורם משפיע בהיסטוריה של המדע. חוקרים אלה ראו בספר 'אור השם' בראש ובראשונה יצירה שסללה את הדרך לקראת המדע החדש.

מאידך, רבי יצחק עראמה (בעל 'עקדת יצחק') ורבי יצחק אברבנאל, אף שנקטו בגישה המסתייגת מחידושי של רח"ק, מצאו עניין דווקא בחלקים מן הספר שדנים בשאלות העומדות במרכז העיון התורני. רבי יצחק אברבנאל אף הקדיש את ספרו 'ראש אמנה' להגנת שלושה עשר העיקרים של הרמב"ם מפני טענות שהועלו על ידי רח"ק ותלמידו רבי יוסף אלבן, שהגותו ובמיוחד תורת העיקרים שלו הושפעה רבות משיטת רבו.

ניתן לזהות זיקה ברורה בין הגותו של בנו של רבי יצחק אברבנאל, יהודה, לבין זו של רח"ק. כך, בספרו 'שיחות על האהבה', הוא מאמץ את גישתו של רח"ק הרואה באהבה ושמחה המיוחסות לאל פעולות שכליות יזומות ולא תגובות רגשיות (הפעלות). בכך, מתרגם יהודה אברבנאל את התיאולוגיה האנטי-אריסטוטלית של רח"ק לשפת הפלטוניזם של תקופת הרנסנס.⁹⁸

כמאה וחמישים שנה אחרי חתימתו, משך 'אור השם' את תשומת ליבו של המדפיס אברהם אושקי (Usque), בן למשפחת אנוסים מפורטוגל, שמצא את דרכו חזרה אל חיק היהדות בדוכסות פרארה. אושקי הוציא לאור מהדורת הדפוס הראשונה של 'אור השם' בשנת שט"ו (1555). ניתן לראות ביוזמתו אישוש לכך שהוא ראה בחיבור זה עוגן לשימור הזהות היהודית עבור אלו שנותקו ממסורת אבותיהם. אין לתמוה על כך, שכן החיבור נכתב בתקופה

א. על פי המופיע בעמוד השער: 'מחולק לשישה מאמרים, אשר שלושה מתוכם תוקפים באופן כללי את כל כיתות הפילוסופים, והנותרים תוקפים באופן פרטני את זו האריסטוטלית ובנשקו של אריסטו עצמו...' ראה עוד: וולפסון, עמ' 729, ערך 'Pico'; אורבאך, עמ' 1258.

ב. שפינוזה, איגרת יב, עמ' 97.

ג. ראה הרוי, ליאון אבראם.

בה נוצרה תופעת האנוסים, ונועד, בין היתר, לשמש אמצעי להתמודדות עם משבר זה.

הדים למחשבת רח"ק ניכרים גם בכתבי המהר"ל מפראג. אף שהמהר"ל מזכיר את רבי קרשקש רק בצורה עקיפה (מתוך ספר 'נווה שלום' לרבי אברהם שלום), קיימת קרבה רעיונית ביניהם, במיוחד בשלילת התפיסה המיימונית הרואה את השלמות השכלית כתכלית האדם.^א

עם זאת, במשך מאות שנים נדחק הספר לקרן זווית וכמעט שנשכח. נראה כי הסיבה לכך נעוצה בשינויי האקלים הרוחני: עם עלייתה של הקבלה וירידת העיסוק בהגות הרציונליסטית בקרב חכמי ישראל, פחת העניין בסוגיות שנדונו בחיבורו של רח"ק. רק בעת החדשה המאוחרת זכה הספר לעדנה על רקע התעוררות העניין בפילוסופיה היהודית וקורותיה.

דומה כי בעיני הקורא בן זמננו, שעבורו הפולמוס המדעי הפך אולי לפחות רלוונטי, דווקא השאלות הדתיות והקיומיות שמעלה רח"ק שבות ומתעוררות ביתר שאת. בדיון בשאלות אלה – על היחס של הבורא לבריאה ושל אדם לקונו, על גבולות הבחירה החופשית, ועל תפקודו של השכל בהשגת השלמות האנושי – נשמע קולו של רבי חסדאי קרשקש צלול ורלוונטי במיוחד.

סוף דבר

השאיפה העיקרית של מהדורה זו היא להגיש לפני הקורא טקסט מתוקן, אך זוהי רק נקודת הפתיחה של מסע אל תוך עולמו של אחד מההוגים המעניינים ביותר שקמו לעם ישראל. הקריאה ב'אור השם' אינה משימה קלה. סגנונו של רבי חסדאי קרשקש סכולסטי ומרוכז, הוא כותב בשפה פילוסופית מאתגרת ומצומצמת, ולעיתים קרובות קשה לפיצוח. אך דווקא המאמץ לפענח את צפוניו של הספר נושא בחובו תחושת הישג והנאה רבה.^ב חרף המרחק הכרונולוגי והגאוגרפי הרב, מבעד לטיעונים המורכבים בוקע קולו של אדם אשר דבקו בתורת ישראל ובגורל עמו הופכת אותו לקרוב אלינו מאוד.

אני תקווה כי מהדורה זו, על דיוקי הנוסח וביאורי המקורות שבה, תשמש שער אל היכלו של רבי חסדאי קרשקש בפני דור חדש של מבקשי ה' וחושבי שמו. לו יהי חלקי עם מצדיקי הרבים, ויהיו הדברים נר לרגלי הלומדים ואור לנתיבתם.

א. מהר"ל, תפארת ישראל, פרקים ט, י. בנוסף, יש הרבה מן המשותף בין דברי המהר"ל בספר דרך חיים (על אבות ד, יח) לשיטתו של רח"ק על התענוג במעבר מן הכח אל הפועל בהשגת המושכלות [ב:ו:א] (עמ' 199). הצביע על כך מו"ר הרב אליהו טבגר.
ב. בהתאם מוחלט לשיטתו של רח"ק לגבי התענוג המורגש בהשגת המושכלות (עמ' 199).

הקדמת המהדיר

מהדורה מעודכנת זו של 'אור השם' הינה תוצאה של עיון מחודש בכתב יד פירנצה ובכתבי יד נוספים, תוך שימת לב מיוחדת לשני כתבי היד השמורים בספריית ה-JTS. עיון זה הניב מספר לא מבוטל של תיקונים קלים אך הכרחיים לנאמנותו של הטקסט למקור. הערות נוסח והאפראט הביקורתי הותאמו למקובל בתחום ונבדקו מחדש. הערות השוליים עברו עדכון והרחבה גם הן, ונוספו בהן הפניות מקור חדשות. במהלך עבודתי על מהדורה זו – כמו גם על מהדורות קודמות של 'אור השם' – תוקנו מספר טעויות שהשתרבבו אל תוך הטקסט; תודתי נתונה לכל מי שהעיר את עיני על כך, ובמיוחד לאביחי שמח אשר נעזרתי רבות בהערותיו במלאכת ההגהה. להלן יבוא הפירוט של עדי הנוסח שעמדו בבסיס העבודה, והעקרונות המתודולוגיים של המהדורה.

עד הנוסח המרכזי: כתב יד פירנצה

בבסיסה של מהדורה זו עומד כתב יד פירנצה (הספרייה הלורנציאנית Ms. Conv. Soppr. 417), אשר מעמדו הטקסטואלי הוא הראשון במעלה. פרופ' זאב הרוי גילה שכתב יד זה מהווה העתק של טיוטה המשקפת שלב עריכה של הספר שהיה עדכני בשנת קס"ה (1405), כחמש שנים לפני חתימתו הסופית.^א סביר להניח שכתב יד זה נוצר בסביבתו הקרובה ביותר של המחבר ואולי אף תחת פיקוחו הישיר. בעקבות מחקריו של הרוי, מקובל לזהות עד נוסח זה כמדויק והמהימן ביותר.

ככל הנראה, העתקת הנוסח הלא־מוגה של כתב יד פירנצה נעשתה על ידי סופר מומחה מאב־טיפוס שנכתב על ידי רח"ק עצמו. לאחר העתקה, עבר כתב היד הגהה מדוקדקת של כמה שלבים על ידי מגיהים שונים, כפי שניתן

א. הרוי, הוצאה, עמ' 533, הערה 6; הרוי, רח"ק, עמ' 37; ראה גם הרוי, לזיהוי, עמ' 794, ובהערה 6.

להסיק מגוונים שונים של דיו, שינויים בעובי הקולמוס ובגודל האותיות. בנוסף לכך, עברה הטיוטה עריכה, במהלכה חלו שינויים משמעותיים בנוסח הסופי של הספר, כגון הוספת שלושת הדרושים האחרונים של המאמר הרביעי.

פרופ' הרוי העלה אפשרות שחלק מן התיקונים בכתב יד פירנצה כלל לא נעשו על דעת רח"ק, אלא מהווים התערבות של עורכים בני חוגו שביקשו למתן ולצנזר את עמדותיו הרדיקליות. באמצעות בחינת תוכן ההערות בקטעים מסוימים הציע הרוי שחזור של רובד מקורי היפותטי המשקף את דעתו האמיתית של רח"ק.^א

יש לציין שהרובד הראשוני (הלא-מוגה) של כתב היד כשלעצמו אינו משקף גרסה יציבה של החיבור: ראשית, נוסח ההעתקה המקורי משובש וחסר, כפי שניכר ממאות התיקונים וההשלמות שנדרשו בו לאחר מכן; שנית, אין בידינו עדות לכך שגרסה מוקדמת זו זכתה לתפוצה כלשהי מעבר לחוג המצומצם של רח"ק.

חרף ערכו המחקרי והפרשני של שחזור שהציע פרופ' הרוי, גישתה המתודולוגית של מהדורה זו היא לשקף נאמנה ככל האפשר את המסורת הטקסטואלית שלפנינו. מכיוון שכל שאר כתבי היד משלבים הערות עליהם הצביע הרוי כחלק בלתי נפרד מגוף הספר, הטקסט מוצג כאן כפי הנוסח המיוצב שהתקבל. כל זה תוך שקיפות מדעית מלאה: כל התיקונים וההגהות מתועדים במנגנון הערות הנוסח, כך שהחומר הגולמי נותר גלוי בפני החוקר המבקש לבחון את רבדיו.

ריבוי שכבות התיקונים בכתב יד פירנצה והיקפן מציבים בפני המהדיר אתגר לא פשוט בניסיון לסווגן על פי זהות המגיה. בנוסף, מלבד התיקונים הנוגעים לנוסח החיבור, בשולי כתב היד מופיעות הערות של אחד מתלמידי רח"ק שנוספו לאחר פטירתו, ונועדו לבאר את כוונתו. לכל זה מתווסף אילוץ מעשי הנוגע לעצם פענוח כתב היד. העבודה על מהדורה זו נסמכת על תצלום מיקרופילם של כתב יד פירנצה: מצב שימורו ואיכות הצילום הופכות את הזיהוי הפליאוגרפי הוודאי של הידיים השונות שהגיהו את הטקסט לכמעט בלתי אפשרי. אי לכך, בחרתי לסווג את ההגהות על פי מיקומן הפיזי בדף:

א – ההעתקה הראשונית של כתב היד. סימון זה מציין את הטקסט שהועתק על ידי הסופר המקורי, ובכלל זה תיקונים מידיים שנעשו על ידו תוך כדי כתיבה.

א² – תיקונים בין השיטין. קטגוריה זו כוללת הגהות ותוספות שנכתבו בין שורות הטקסט.

א³ – השלמת חסרונות בגוף הטקסט. מקומות בהם הניח הסופר המקורי חלל פנוי

א. ראה הרוי, לזיהוי. השערה זו אף התקבלה כמוסכמה על ידי סגל, עמ' 75, הערה 13.

בתוך השורה מכיוון שלא הצליח לפענח את המקור שעמד לפניו, ויד מאוחרת השלימה את החסר.
א – הגהות בשוליים. הוספות או תיקונים שנכתבו בשולי הגליון.

עדי נוסח משניים

במהלך ההדרה, מלבד עד הנוסח המרכזי, עמדו לנגד עיניי מספר כתבי יד נוספים של 'אור השם'. עדי נוסח אלו נחותים באיכותם הטקסטואלית בהשוואה לכתב יד פירנצה וניכרים בהם שיבושי העתקה המאפיינים את השלבים המאוחרים של תפוצת הספר. עם זאת, יש להם ערך ככלי עזר להכרעת הנוסח: מאחר שכתב יד פירנצה משופע בתיקונים, לעיתים מתעורר ספק מהי הגרסה הסופית שהתקבלה. כתבי יד אלו, המייצגים את הנוסח שהתקבל במהלך הפצתו, שימשו בדרך כלל קבוצת ביקורת ולא עדות לנוסח המקורי בפני עצמו.

מסורת הדפוסים

במהדורה זו בחרתי שלא להתבסס על מהדורות הדפוס עקב העובדה שכולן משקפות ענף טקסטואלי משובש. המקור המרכזי לכל השיבושים היא מהדורת פרארה (שט"ו, 1555) שנערכה על בסיס כתב יד לקוי שנוסחו מלא בטעויות העתקה שהלכו והצטברו במשך למעלה ממאה השנים שחלפו מאז חתימת הספר. דוגמה בולטת לשיבושים אלה היא הכללת הערת המביא לדפוס – 'יש לתקן זה הלשון עם לשון ר' משה הלוי' – בתוך גוף הטקסט של הספר עצמו, טעות שעשתה את דרכה לכל מהדורות הדפוס הבאות. מהדורה מודרנית של הרב שלמה פישר, שתרמה רבות להנגשת הספר, נקטה בגישה המערבת את שיקול דעת המהדיר עם המופיע בכתבי היד הקדומים, מבלי לפרט על איזה עדי נוסח היא מתבססת, למעט הדפוס הראשון.

עקרונות בקביעת הנוסח

נוסח 'אור השם' המוגש בכרך זה נערך בשיטת 'מהדורת הטקסט הטוב ביותר' על בסיס כתב יד פירנצה, כולל התיקונים המאוחרים שבו. סטייה מנוסח זה נעשתה רק במקומות הכרחיים, בהסתייע בעדי הנוסח המשניים.

מנגנון הערות הנוסח: כל התיקונים המצויים בכ"י פירנצה צוינו בהערות, יחד עם שינויי נוסח נבחרים מכתבי יד אחרים.

ציון דפי כתב היד: מספרי הדפים והעמודים של עד הנוסח המרכזי (כ"י פירנצה) מופיעים בגוף הטקסט במקומות המעבר המקוריים בתוך סוגריים מרובעים.

כתיב ופיסוק: צורת הכתיב (חסר/מלא) נשמרה כהופעתה בכתב היד, אף ללא פתיחת ראשי תיבות וקיצורים. ציטוטי המקרא וחז"ל הובאו כפי שהם בכתב היד, גם כאשר הם שונים מן הנוסח המקובל, מתוך נאמנות למקור. מקורות וציונים: נעשה מאמץ לאתר ולציין בהערות המקורות לדברי המחבר. במקומות בהם לא ניתן היה לאתר מקור פילוסופי ישיר, צוינה לעיתים מקבילה מתוך 'מלחמות השם' לרלב"ג. הפניות של המחבר למסכתות התלמוד בתוך הטקסט נשמרו כפי הופעתן בכתב היד גם כשהסוגיה שייכת למעשה למסכת אחרת. במקרים אלה, המקור המדויק הובא בהערות.

רשימת כתבי היד וסימניהם

עד נוסח מרכזי:

א – פירנצה – הספרייה הלורנציאנית, פירנצה, Ms. Conv. Soppr. 417
[10a] – ציון מעבר דף ועמוד בכתב יד פירנצה

עדי נוסח משניים:

- ב** – וינה – הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, Cod. hebr. 46
- ג** – לונדון – ספריית מונטיפיורי, לונדון, Ms. 281
- ד** – פריז – הספרייה הלאומית של צרפת, פריז, Ms. hebr. 737
- ה** – ווטיקן – ספריית הוותיקן, Ms. ebr. 261
- ו** – ניו יורק 2514 – ספריית בית המדרש ללימודי יהדות (JTS), ניו יורק, Ms. 2514
- ז** – ניו יורק 2428 – ספריית בית המדרש ללימודי יהדות (JTS), ניו יורק, Ms. 2428

אור השם

[הקדמת 'נר אלוהים']

נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי^א
האירה פניך אל עבדך הושיעני בחסדך^ב
כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר^ג
הורני יי' דרכך אהלך באמתך יחד לבבי ליראה את שמך^ד
תודיעני ארח חיים שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח^ה

יהי שם יי' מבורך ומרומם על כל ברכה ותהלה,^א אשר הפליא חסדו עם בריותיו להמציאם ולחדשם אחר^ב האפס המוחלט באופן מהחכמה, אשר ילאו הלבבות להבין אחד מני אלף אלפי אלפים בסודו ועוצם גדולתו, גבורתו ונוראותיו, אשר לא יכילם לשון מדברת גדולות^ג ונפלאות. בעשות יי' אל'ים ארץ ושמים ושמי השמים וכל צבאם, וגבוהים עליהם אראלים וחשמלים, שרפים וקדושים אלף אלפין ורבוא רבואן,^ד והוא מרומים ישכון, המגביה לשבת^ה על כסא רם ונשא. ויעש להם חותם תכנית: 'ויצר אלהים את האדם בצלם ודמות כל בריותיו ויי' בראשם, כאמרו ית': 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו',^ו נשתתף עם כלל הנמצאות בזה, להיות האדם מחוקה מכל חלקי המציאות והיותו תחת ממשלת שכלו, כאשר כל חלקי המציאות תחת ממשלת השם ית', ולזה מה שקראוהו קדמונינו^ז ע"ה 'עולם קטן'^ח כי שמהו דפוס קטן וחותם מחוקים בו יצירותיו כלם.

- א. תהלים קיט, קה.
- ב. תהלים לא, יז. לפנינו: 'על'.
- ג. משלי ו, כג.
- ד. תהלים פו, יא. לפנינו חסד 'את'.
- ה. תהלים טז, יא. לפנינו: 'שבע', 'נעמות'.
- ו. נחמיה ט, ה.
- ז. על פי תהלים יב, ד.
- ח. על פי חגיגה יג, ב; ספרי במדבר, נשא, קמד.
- ט. תהלים קיג, ה.
- י. על פי יחזקאל כח, יב. ראה גם הרוי, יסודות.
- יא. בראשית א, כו.
- יב. תנחומא, פקודי, ג.

והוא כגודל חסדו ורב טובו ממכון שבתו השגיה^א ויבחר בבית יעקב לשכון כבוד בתוכם לאהבה וליראה אותו, לעבדו ולדבקה בו, אשר הוא תכלית ההצלחה^ב האנושית, אשר נבוכו בה רבים ובחשיכה יתהלכו מהחכמים לעיניהם ונגד פניהם נבונים.^ג

ויאר לנו במאור תורתו את שני המאורות^ד הגדולים: נר אל'ים ואור יי', שהם המצוות והאמונות, להכין לנו את הדרך,^ה דרך חיים, אשר בלעדיהם רחוק רחוק מי ימצאנו,^ו אם לא אשר זרח על פניו האור האמתי אשר יכונה ב'זיו שכינה'.

הצור אשר ממנו חוצבנו,^ז אבן בחן,^ח אבן השתיה, אשר ממנה [1b] הושתת העולם,^ט אחד היה אברהם אבינו ע"ה אשר בזולת תורה קדמתו בן שלש שנים מיום שעמד על דעתו הכיר את בוראו וקרב רבים לעבודתו. ברכות והודאות לשמו הגדול על כל אשר גמלנו ורב טוב לבית ישראל. והנה להפלטת חשיבותו נכרת עמו ברית במצוה אחת – והיא המילה – והיה^י די בה לגודל מעלתו. להיות החשוב לפי חשיבותו יהיה די בו לפעולות מועטות, לא^י יצטרך לפעולות רבות. כמו הענין בגלגל היומי עם יתר הגלגלים, כי הוא יהיה די בו בתנועה אחת להשיג שלמותו שהיא השפעת טובו, ויתר הגלגלים להיותם למטה ממנו בחשיבות יצטרכו לתנועות רבות.

ולזה היה מן ההכרח, כאשר גזר חסדו ית', לשומנו אנחנו, קהל עדת ישראל, שלמים, להרבות לנו הפעולות, כמאמר ר'^{יב} חנניה בן עקשיא: 'רצה המקום לזכות את ישראל לפיכ' הרבה להם תורה ומצוות'.^{יג} ולהיות המעשה במצוות מביא השלמות הזה והמעשה בהם נמנע מזולת הידיעה בהם, היה דבר המשנה כפשוטו, אמרו: 'ותלמוד תורה כנגד כל'.^{יד} ולזה מה שנמנו וגמרו שהתלמוד עקר,^{יז} שהתלמוד מביא לידי מעשה.^{יח}

ולהיות הידיעה במצוות התורה הוא הדרך הישר המביא אל השלמות הזה. והיה ראוי אם כן שתהיה התורה בענין שתושג הידיעה בה באופן היותר שלם שאיפשר, והיתה שלמות הידיעה בדברים וההקפה בהם בשלשה ענינים: אם הדקדוק בהם, ואם השגתם על נקלה, ואם השמירה והזכירה בהם, גזרה החכמה האלהית שתהיה באופן שישלמו בו השלשה ענינים ביותר שלם שבפנים. וזה בשכבר הניחה כלל המצוות והאמונות בכתב ועל פה, כמו

א. תהלים לג, יד.

ב. על פי ישעיה ה, כא. לפנינו: 'בעיניהם'.

ג. על פי קהלת ז, כד.

ד. על פי ישעיהו נא, א.

ה. ישעיה כח, טז.

ו. יומא נד, ב.

ז. משנה מכות ג, טז.

ח. משנה פאה א, א.

ט. קידושין מ, ב.

שבאה בזה הקבלה האמתית, עם כללים וסימנים והם הי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן.

והנה להיות יסוד המצוות בכלל בכתב ולא נמסרו על פה הנה הדקדוק בהם מחויב, ולזה מה שהקפידה התורה,¹⁰ לפי מה שבאה בו הקבלה האמתית, 'דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרו על פה',⁸ כונה ממנה שלא ימסר ללבבות לבד לבלתי יפול בהם המחלוקת לסבת השכחה המצויה. וכ"ש עם מה שהקפידה בתאר כתיבתה [2a] ואותיותיה בחסרות ויתרות שכל זה מה שירחיק מאד נפילת הטעות והמחלוקת בה.

ואולם להיות כלל המצוות וענפיהם וענפי ענפיהם עם הפלגת רבויים, כאשר הביא לזה הכרח שומנו שלמים, כמו שקדם, נכלל בקצור נפלא – והוא התורה שבכתב עם הסימנים והמדות שנמסרו על פה – היה מחויב מזה שני ענינים. האחד, השגתם בתכלית הקלות להפלגת הקצור. והשני, השמירה והזכירה בהם; וזה אם לקצורם, ואם למדות שהונחו בדמות סימנים – שהם יסודות ופנות לתורה שבעל פה – שזה אחד מאופני הזכירה התחבולית לעשות סימנים לענינים כדי שלא תפול בהם השכחה, וכ"ש עם מה שצותה התורה בהגיה בה תמיד, שכל זה שרש ויסוד גדול לשמירה ולזכירה בהם. וכבר הקפידה התורה הרבה, לפי מה שבאה הקבלה האמתית, אמרם: 'דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב'.² וזה אמנם מדאגה מדבר פן יסורו מלבבו ויסמוך על הכתב, ויביא זה אל השכחה לרובי הענינים. כמו שהקפידה בדברים¹¹ שבכתב, שאי אתה רשאי לאמרן על פה, כי חששה שאם יתיר עצמו לזה שיהיה זה סבה לסמוך במה שנזכר ממנה על פה ויביא זה אל מיעוט הדקדוק.

והנה הפליגה עוד התורה לסדר כלל¹² המצוות ולזרוע בתוכם זרע אמת: מה שבא מספורי האבות ומתכלית השגחתו בהם, ורוב חסדיו ונפלאותיו, לחדש אהבה¹³ וחשק נמרץ לשקוד על דלתותיה תמיד אשר לסבת השקידה והחשק יישירו¹⁴ שלשה הענינים יחד: אם השגתם על נקלה, ואם הדקדוק בהם, ואם הזכירה והשמירה בהם.

וכמעט שהדרך הזה דרכו בה חכמי האמות, לפי מה שנמצא מקבוציהם, אמר אחד, מגנה מי שהיה כותב דבריהם, 'אתה חושד רעיוניך הזכים ובוטח על עורות הבהמות המתות!'³

ובזה החזיקו אבותינו מימות משה רבינו עד אנשי כנסת הגדולה ולא נפל ביניהם עד העת ההיא מחלקת וטעות בדבר מן התורה.¹⁵ וכאשר גברה יד היונים ותכפו [2b] הצרות על ישראל אחרי אנשי כנסת הגדולה, ורבו

א. גיטין ס, ב.

ב. גיטין ס, ב.

ג. אל-כנדי מייחס אמרה זו לסוקרטס (ראה אדמסון); השווה מעשה אפד, עמ' 18.

התלמידים שלא שמשו כל צרכן, רבו המחלוקות, והיו קצתם מתירים לעצמם לכתו' בספר ממה שהיו מקבלים, וקורים להם 'מגלת סתרים'. עד סוף דורות התנאים, שקם רבינו הקדוש וראה שהלבבות מתמעטים ומיראתו פן תשכח התורה מישראל יסד ששת סדרי משנה הכוללי בקצור גדול תורה שבעל פה. ואחריו ר' חיה ור' הושעיא שהוסיפו עליהם החיצונה באותם סדרים עצמם, אמרו: 'עת לעשות ליי' הפרו תורתך'.⁸ ואחריהם חבר עוד רב 'ספרא' ו'ספרי'. והיו לומדים בהם כל דורות האמוראים עם התלמוד הירושלמי, שחבר רבי יוחנן אחר כך, עד סוף ההוראה, שקמו רב אשי ורבינא וחברו התלמוד הבבלי בהסכמת חכמי הדור. והיו עוסקים בהם בימי רבנן סבוראי על פי הקבלה. וכלם נמשכו בזה אחר כונת התורה לתת מקום לקבלה בצד מה.

אחרי כן הגאונים התירו לעצמן לחבר חבורין, כגון, רב שמעון קיירא² ומר רב יהודאי, ורב סעדיה¹⁶ הפיתומי, ורב שמואל בן חפני, ורב האי. ומהם שחברו פירושין בתלמוד, כגון, רבינו חננאל ורבי' ניסים, עד אחרון המפרשים בזמן, רבי' שלמה הצרפתי. ואחריו רבי' שמשון, תלמידו של רבי' יצחק הידוע, בעל התוספות חבר ספרים וחדש היות ופולפולים בכל התלמוד. וגם הרב הגדול ר' אברהם ב"ר דוד חבר פירושים בכל התלמוד. וקצתם חברו חבורים בחלקים ידועים מהתלמוד. ולא היה מהם חבורים כוללים כי אם¹⁷ חבור ההלכות אל רבי' יצחק אלפאסי, שהוא כולל שלשת¹⁸ הסדרים, והחבור הגדול שעשה אדוננו הרב ר' יהודה הנשיא אלברגלוני³ באריכות גדול ובמחלוקות הגאונים ותשובותם, והחבור הכולל אל הרב רבי' משה בן מימון קראו 'משנה תורה', בלא מחלוקות, כי אם במקומות מעטים, ובלא זכר תנא ואמורא, רב וגאון,¹⁹ וכלל בו מה שנמצא בתלמוד והתוספתא, ו'ספרא', ו'ספרי' בענין המצוות. ולהורות את בני ישראל שרשי האמונות והדעות ולהאיר²⁰ [3a] מחשכי הספקות חבר ספר קראו 'מורה הנבוכים'.

ועם היות הרב המחבר הזה הפליא לעשות בספריו המבוארים, הנה בחבור המצוות למה שהשמיט מחלוקות הגאונים ושמותיהן, גם לא העיר על מקומות שרשי הדברים,²¹ הנה לא נצלנו מהמבוכה והספק כשנמצא בספרי זולתו מהמחברים²² הגדולים הפך הסכמתו ודיעותיו. ומלבד זה, לא העיר על סבות הדברים וכלליהם בשלמות, כי אם זכרון הפרטים שבאו בדברי קדמוננו. ולהיות החלק הגדול הזה מהמצוות מחומר האיפשר והוא רחב מני ים,⁷ והפרטים לא תקיף בהם ידיעה להיותם בלתי בעלי תכלית, הנה כשישתנה הפרט מהפרטים שהוזכרו שם לא נשיג המשפט בו על השלמות; וכי אין²³ יחס בין המספר הבעל תכלית והבלתי בעל תכלית, הנה יתחב

א. על פי תמורה יד, ב.

ב. בעל הלכות גדולות.

ג. בנו של הרשב"א.

ד. על פי איוב יא, ט.

שאינן יחס בין מה שיושג בפרטים שהוזכרו שם, הבעלי תכלית, ובין מה שלא יושג מהפרטים בלתי בעלי תכלית שלא הוזכרו שם. ולזה הוא מבואר שלא תשלם בו הידיעה בשום אחד מהשלשה ההכרחים לה²⁴ אשר קדם זכרם,²⁵ אם הדקדוק בענינים והשגתם על נקלה,²⁶ והשמירה מהטעות בהם, לשתי סבות: אם למה שהשמיט זכרון המחלוקות²⁷ ועקרי המקומו' אשר בהם יתבררו ויתלבנו הדברים, ואם למה שלא זכר הסבות וכללי הענינים.

והנה מבואר שהידיעה השלמה בדברים—כשנדעם בסבותיהם לפי חומר נושאם, וכשהידיעה אשר לנו בדברים בלתי שלמה, לא נהיה בטוחים²⁸ מהשגיאה והטעות. עם שיהיה סבה שלא נחקה אותם בצירונם ולא נשמור אותם, והוא הענין השלישי,²⁹ וכ"ש שלא נשיגם על נקלה, והוא הענין השני,³⁰ כי לא נשיג אלא החלק המעטי, כמו שקדם, ובחלק ההוא השגה חסרה מאד. והתמה הגדולה והפליאה העצומה, איך עלה על רוחו³¹ ואיך דמה שיונחו כל ספרי זולתו מהקודמים ותהא כלל התורה שבעל פה מסורה לחבורו עד שקראו 'משנה תורה'.

ואולם בדורות הללו, אשר תכפו הצרות המשוונות העצומות, הנה מה טוב להכין את [3b] הדרך שיושג בנקלה שלמות הידיעה במצוות התורה ובתלמוד בדקדוק גדול ובשמירה רבה. וזה אמנם כשיחובר³² חבור כולל מצוות התורה בסבותיהן לפי חומר נושאם ובצירור גדריהן וכלליהן. ואחרי כן לבאר אותם ביאור מדקדק ולהעיר³³ אל המקומות אשר באו שם מהתלמוד³⁴ עם זכרון מחלוקת הגאונים והרבנים, והסכמת האחרונים, וזה בקצור נפלא.

ולכן³⁵ שמתני פני אני, חסדאי בר' יהודה בר' חסדאי בר' יהודה בר' חסדאי בר' יהודה עם' ישי',³⁶ בהסכמת החברים ובעזרתם, אם יגזור הש' בחיים,³⁶ לדרוך הדרך הזה. אלא במקומות שאחדש³⁷ דבר ממה שלא קדמוני בו שאאריך קצת, כונה ממני, שמה שיפול בו המחלוקת שיקל על המעין למצוא שרשי הדברים במקומותם. וזה, שהמעין בספרי הזה ראוי שיקדם לו ידיעת התלמוד והעיון בתלמוד. ואז יעמוד על נקלה בעניני המצוות וכלליהם וסבותיהם בדקדוק; עד שבזכירת הגדרים והכללים לבד, כשיעמוד עליהם, יקיף על כלל מצוות התורה; שיהיה זה סבה מבוארת לזכירה ולשמירה; אשר לשלשת הדברים האלה היתה הכונה כלה. ולפי שבספר הזה יתבררו ויצרפו הדברים ויאורו מחשכי הספקות אשר בחלק הגדול הזה מהמצוות, ראוי לקרותו³⁸ 'נר מצוה'.

ועוד אחת³⁹ כי רבה היא,⁴⁰ אשר בפנות האמונה ויסודות התורה ועיקרי שרשיה עד חתימת התלמוד לא נפל בהם מחלוקת אבל היו ידועים ומוסכמים בחכמי אמתנו. מלבד סתרי התורה, אשר מכללם מעשה בראשית ומעשה

א. ע[ל] מ[שכבם] י[בואו] ש[לום] י[נחון].

ב. על פי אסתר א, כ.

מרכבה, שהיו ביד יחידי סגולה הצנועים; והצנועים מוסרין אותן לתלמידיהם בעתים ותנאים ידועים. וכשנחלשו הדורות ורפו ידי המחזיקים בתורה שבעל פה המקובלת ובמצפוני סתריה וסודותיה, אבדה חכמת חכמינו ובינת נבוינו נסתרה;^א ורבים מבני עמנו התנשאו להעמיד חזון^ב ודברי נבואות סתומים וחתומים, בחלומות והבלים, ובילדי נכרים;^ג עד שמגדולי חכמינו נמשכו לדבריהם ונתיפו במאמריהם [4a] ונתקשטו בראיותיהם וביניהם ובראשם הרב הגדול רבינו משה בר' מימון; אשר עם גודל שכלו והפלגת הקפתו בתלמוד ורחב לבבו הבין בספרי הפילוסופים ובמאמריהם, פתוהו ויפת, ומהקדמותיהם החלושות עשה עמודים ויסודות לסודות התורה בספר אשר קראו 'מורה הנבוכים'.

ועם היות כונת הרב בזה רצויה,^ד קמו היום עבדים המתפרצים והפכו למינות דברי אלהים חיים, מטילין מום בקדשים ובדברי הרב יתנו דופי, כי תחת יופי.^ה ואם השבע השביע שלא לגלות צפוניו ומסתורי רעיוניו; הנה לא שמו לאל מלתו ולא עברו על שבועתו אבל הטו דבריו למינות הפך כונתו. והשרידים, אל דבריו חרדים,^ו בראותן מטהרין השרץ מן התורה^ז ומראים פנים,^ח לא נצולו מהמבוכה וכבר דפקתם הבהלה. ושרש דבר כי לא נמצא עד עתה חולק במופתיו היוני,^ט אשר החשיך עיני ישראל, בזמנינו זה.

כי על כן ראיתי אני, אשר נפקחו עיני מעט במלאכה ההיא, להעלות על ספר השרשים והפנות, אשר עליהם תשען^י התורה בכללה, והקטבים, אשר עליהם תסוב, מבילתי נשוא פנים רק לאמת. וזה אמנם בעיון גדול ושקידה רבה עם חשובי החברים.^{יא} ואבאר עם^{יב} זה, שבעקרי הדעות ההם לא יחלוק בהם הרב, חלילה. ואם האמת שבאו בספרו דברים מתמיהים אי אפשר מבילתי שנעיר עליהם. כי הוא אם היו דברי רבי' הרב ושיחת חולין שלו^{יג} חביבין עלינו ואהובים אצלנו, הנה האמת אהוב יותר. וכ"ש אם אפשר להמשך מהמקומות ההם חלול השם, שהשורש אצלנו: 'במקום שיש חלול הש' אין חולקין כבוד לרב'.^{יד}

ולהיות יסוד הטעות והמבוכה ההשען בדברי היוני ובמופתים אשר חשב,

- א. על פי ישעיה כט, יד.
- ב. על פי דניאל יא, יד.
- ג. על פי ישעיה ב, ו.
- ד. על פי כוזרי א, א.
- ה. על פי ישעיה ג, כד.
- ו. מורה נבוכים, פתיחה, 'צוואת זה המאמר'.
- ז. על פי ישעיה סו, ה.
- ח. על פי סנהדרין יז, א; עירובין יג, ב.
- ט. על פי סנהדרין צט, א. לפנינו: 'המגלה פנים'.
- י. על פי מדרש רבה, בראשית מד, יז.
- יא. על פי עבודה זרה יט, ב.
- יב. ברכות יט, ב; סנהדרין פב, א.

ראיתי להעיר על שקרות מופתיו וזיוף טענותיו, גם במה שנעזר ממנו הרב, למען עשה כיום...^{45, א} ולהראות לעיני העמים כי המסיר המבוכה בעיניי האמונה והמאירה כל המחשכים היא התורה לבד, כאמרו: 'כי נר מצוה ותורה אור'.² [4b] והפליג בזה בייחס התורה – שהיא החכמה בשרשיה ובפנותיה והוא החלק הזה – אל המצוה – שהוא כלל המצות, אשר העירונו בחלק האחר – כיחס האור אל הנר. ולזה קראנו שם החלק הזה 'אור יי'. ולהיות החלק הזה יסוד ועמוד לחלק האחר, ראוי שיקדם לו בסדר. ואמנם קראנו שם הספר הכולל שני אלו החלקים, אם ירצה השם בהשלמתו,⁴⁶ 'נר אל'ים' כי מי' היתה זאת,³ להאיר נתיב בתורתו ובמצותיו, ומאתו אשאל ההישרה כי אין עוזר בלתו ואין סומך זולתו. והנני מתחיל בשם יי'.

א. על פי בראשית נ, כ. המשך הפסוק: 'הזה להחית עם רב'.

ב. משלי ו, כג.

ג. על פי תהלים קיח, כג.

[הקדמת 'אור השם']

בית יעקב לכו ונלכה באור יי' א

יסוד האמונות ושורש ההתחלות אשר יישירו אל ידיעת האמת בפנות התורה האלהית הוא האמונה במציאות האל ית'. ולהיות הכונה בחלק הזה אמות פנות ודעות התורה האלהית, ראוי שנחקור בשורש הזה ובאופן עמידתנו עליו. ואולם היות שורש התחלות התורה האלהית הוא האמונה במציאות האל ית' הוא מבואר בעצמו, להיות התורה מסודרת ומצווה ממסדר ומצוה, ואין ענין להיותה אלהית זולת היות המסדר והמצוה האלוה ⁴⁷ ית'.

ולזה טעה טעות מפורסם מי שמנה במצות עשה להאמין מציאות האל ⁴⁸ ית'. וזה, כי המצוה מן המצטרף, ² ולא יצויר מצוה ⁴⁹ בזולת מצוה ידוע. ⁵⁰ ולזה, כאשר נניח אמונת מציאות האל מצוה, כבר נניח אמונת [5a] מציאות האל קודם בידיעה ⁵¹ לאמונת מציאות האל. ואם נניח ג"כ אמונת מציאות האל הקודם מצוה, יתחייב ג"כ אמונת מציאות ⁵² האל קודם וכן לבלתי תכלית, ויתחייב שיהיה אמונת מציאות האל מצוות בלתי בעלות תכלית. וכל זה בתכלית הבטול. ולזה הוא מבואר שאין ראוי למנות אמונת מציאות האל במצוות עשה. וכבר יראה מפנים. וזה, שכבר יראה מהוראת שם המצוה וגדרה שלא תפול אלא בדברים שיש לרצון ולבחירה מבא בהם. ולזה, אם היו האמונות והדעות אין לרצון ולבחירה מבוא בהם, יתחייב שלא תפול הוראת שם המצוה בהם. וזה ממה שנחקר בו במה שיבא בג"ה ³.

ואיך שיהיה, למה שהוא מבואר היות האמונה הזאת שורש והתחלה לכלל המצוות, אם נמנה אותה במצוה יחויב שתהיה התחלה לעצמה. והוא בתכלית הבטול.

ואמנם הביאם אל זה, ר"ל למנות השורש הזה מצוה, המאמר שבסוף גמר' מכות, אמרם: 'שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו למשה בסיני. מאי

א. ישעיה ב, ה.

ב. קטגורית היחס (אריסטו, קטגוריות, 7).

ג. [ב:ה:ה] (עמ' 178).

קראה? "תורה צוה לנו משה". והקשו: "תורה" בגימטריא שית מאה וחד סרי הואי. והשיבו: "אנכי" ו"לא יהיה לך" מפי הגבורה שמעום.⁸ וחשבו מפני זה ש'אנכי' ב' ו'לא יהיה לך' שתי מצוות. ולזה מנו אמונת מציאות האל במצוה. והוא מבואר שלא יתחייב זה לפי שהמכוון שם שהשם הנקרא כן הוא האלוה והמנהיג אשר הוציאנו מארץ מצרים.

ולזה הטיב ⁵³ הרב רבנו משה לפי דרך זה בספר המצוות שלו, שמנה המצוה הראשונה 'בהאמנת האלוהות, והוא שנאמין שיש שם עלה וסבה הוא הפועל לכל הנמצאים, והוא ⁵⁴ אמרו: "אנכי יי' אל'יך".¹ הנה פירש שם האלהות היותו פועל ⁵⁵ לכל הנמצאות, ויהיה לפי זה אמרו 'אשר הוצאתיך מארץ מצרים' כדמות ראייה על זאת האמונה, וזה, שמשם ⁵⁶ נעמוד על יכולת ⁵⁷ השם וכי הנמצאות כלם בערכו כחומר ביד היוצר. ולזה כבר תפול זאת המצוה על ההאמנה בשהוא אשר הוציאנו מארץ מצרים.⁵⁸ [5b]

אלא שהדרך הזה מבואר הנפילה ⁵⁹ בעצמו. וזה, שאמרם "אנכי" ו"לא יהיה לך" כבר יראה ⁶⁰ שהוא כולל כל הדבור הנמשך עד 'לאוהבי ולשומרי מצותי', לפי שכבר השתתפו אלו השני דבורים ⁶¹ בדקדוק לשון מדבר בעדו—כאמרו: ⁶² 'אנכי ... אשר הוצאתיך ... על פני', 'כי אנכי יי' אל'יך', 'לאוהבי ולשומרי מצותי'—ולפי ששאר הדברות נמשכות בדקדוק לשון מדבר בנסתר—כאמרו: 'כי לא ינקה',⁷ 'כי ששת' ⁶³ ימים עשה יי' ... שבת וינפש',^ה ⁶⁴—הסכימו ש'אנכי' ו'לא יהיה לך' מפי הגבורה. ולפי שכל המחברים מוני ⁶⁵ האזהרות ראו למנות 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה' ו'לא תשתחוה להם' בשתי אזהרות—והוא האמת בעצמו—הנה, אם היה ⁶⁶ שנמנה 'אנכי' במצוה, יהיו ⁶⁷ שלשה שמענו מפי הגבורה ויעלו א"כ לתרי"ד. ואם נחשוב 'לא יהיה לך אל'ים אחרים' באזהרה שלא להאמין האלהות לזולתו, כמו שכת' הרב, יעלו לתרט"ו.

ולזה ראוי שנאמר, שלא היתה הכונה באמרם, "אנכי" ו"לא יהיה לך" מפי הגבורה שמעום,¹ שיהיו כל אחד מצוה, אבל למה ששניהם ישתתפו בלשון מדבר בעדו כמו שקדם הוא שבארו שמפי הגבורה שמענום. ויתחייב ששתי האזהרות שבדבור 'לא יהיה לך' שהם: 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה', ו'לא תשתחוה להם', אשר שמעום מפי הגבורה, ישלימו לתרי"ג עם התרי"א אשר שמעום מפי משה.

ומה שנשאר לבאר—למה לא מנו 'לא יהיה לך אל'ים אחרים' באזהרה

א. מכות כג, ב-כד, א.

ב. הדיון בהמשך נוגע לפסוקים הראשונים של עשרת הדיברות (שמות כ, ב-ה).

ג. רמב"ם, ספר המצוות, מצוות עשה, א.

ד. שמות כ, ו.

ה. שמות כ, י. צ"ל 'שבת ויקדשהו' ('שבת וינפש' נמצא בשמות לא, יז).

ו. מכות כד, א.

ויהיו א"כ שלשה אזהרות בדבור ההוא. וזה ממה שיתבאר⁶⁸ בקלות. והוא שאם היו האמונות ממה שאין לרצון ולבחירה מבא בהם, הנה לא תפול שם אזהרה; ואם על כל פנים תפול שם אזהרה, הנה יהיה פירוש 'לא יהיה לך' שלא יקבל דבר אחר באלוה, וכבר התבאר ברביעי⁶⁹ מסנהדרין^א שהוא חיב. והנה לא ראו לחשוב 'לא יהיה לך' ולא תשתחוו להם'⁷⁰ בשתים, לפי שהשורש בשתיהם⁷¹ אחד והוא קבלת האלהות. ואמנם 'לא תעשה לך פסל' הוא אע"פ שלא עבדה ולא קבלה באלוה, [6a] ולזה מנו אותם בשתים. אבל לא עלה על דעתם לעולם לחשוב 'אנכי יי' אל'יך' במצוה, למה שהיא שורש והתחלה לכלל המצוות כמו שקדם. וכאשר התבאר היות האמונה הזאת שורש והתחלה לכלל האמונות התוריות והמצוות, הנה ראוי שנחקור עליה⁷² ועל אופן עמידתנו בשורש הזה.

ואולם, להיות האמונות התוריות מהם פנות ויסודות לכלל המצוות, ומהם שאינם פנות ויסודות אבל הם דעות אמתיות – ואמנם ישתתפו כלם בהיותם אמונות יאמינים המאמין בתורה האלהית והכופר⁷³ בהם ככופר בכל התורה כלה – ומהם סברות שהדעת נוטה אליהן אבל מי שלא יאמינם לא יקרא כופר; והיתה כונת החלק הזה אמות פנות ודעות התורה האלהית; הנה ראינו לחלק החלק הזה לארבעה מאמרים:

הראשון, בשורש הראשון שהוא התחלה לכל האמונות התוריות;
 השני, באמונות שהם פנות ויסודות לכלל המצוות;
 השלישי, בדעות האמתיות נאמין בהם אנחנו המאמינים בתורה האלהית;
 הרביעי, בסברות שהדעת נוטה אליהן.

והנה אופן הדבור בהם בשתי דרכים: הראשון, ביאור⁷⁴ ענינם לפי מה שתגזרוהו התורה; והשני, באופן עמידתנו בהם.

המאמר הראשון

בשורש הראשון שהוא התחלה לכל האמונות התוריות והוא אמונת מציאות האל ית'.

אמנם למה שההקדמה יתבאר ענינה בשני ענינים: האחד, ביאור הגבולים הנופלים בה, והשני, יחס האחד אל האחד, כאלו תאמר חוב הנשוא לנושא או שלילתו ממנו. והוא מבואר מענין ההקדמה הזאת – אמרנו שהאלוה⁷⁵ נמצא – שהגבול הנושא בה, והוא האל ית', נעלם תכלית ההעלם,⁷⁶ כמו שיבא בג"ה.⁷⁸ הנה אין ענין זאת ההקדמה אלא שהסבה וההתחלה לכלל הנמצאות נמצאת. [6b] ולזה היה העיון בשרש הזה בדרך השני לבד, והוא אופן עמידתנו באמתתנו. ולזה ראוי שנחקור אם עמדנו על אמתת השרש הזה מפאת הקבלה לבד – והוא התורה האלהית – או אם עמדנו בה מפאת החקירה והעיון ג"כ. ולפי שהראשון ממי שהרחיב הדבור מפאת החקירה הוא ארסטו בספריו, בטבעיות וב'מה שאחר הטבע', ומפרשי ספריו, כמו תמאסטיס ואלסכנדר, והאחרונים, כמו אבו נצר ובן רשד, והמחברים אחריו, כמו בן סינא ואבו חאמד ור' אברהם בן דאוד.

והיה הרב המחבר בספרו הנקרא 'מורה הנבוכים' נשתמש ברב הקדמותיהם על צד הקצור לבאר השורש הזה בדרכים מתחלפים;⁷⁹ וראה הרב לצרף עם זה שני שרשים יקרים, והוא היותו ית' אחד והיותו לא גוף ולא כח בגוף;⁸⁰ הנה ראינו לחקור על מופתיו, אם הם נותנים האמת על כל פנים בשלשת השרשים האלה אם לא, לפי שהם לקוחים מכלל דברי הפילוסופים הראשונים, וכל מה שנאמר בהם זולתו אין לשום לב עליו. ולפי שמופתיו בנויים על שש ועשרים הקדמות שהניח בראש החלק השני מספרו, הנה יהיה סדר העיון בזה בשני דברים⁷⁷ האלה: האחד, אם ההקדמות ההם, אשר נשתמש בהם בביאור השרשים האלה, מבוארות האמת באור מופתי, שהוא,

א. [א:ג:א] (עמ' 81).

ב. מורה נבוכים ב, א.

ג. מורה נבוכים ב, פתיחה.

אם לא היו⁷⁸ ההקדמות הצריכות אל ביאור השרשים מבוארות ביאור מופתי, הנה השרשים לא התבארו ביאור מופתי. והשני, כשנניח⁷⁹ ההקדמות ההם אמתיות מבוארות ביאור מופתי, אם התבארו מהם השרשים ביאור מופתי.⁸⁰ והעיון הזה יהיה כפי מאמר האומר.⁸¹

ולזה ראוי שנחלק המאמר הזה לשלשה כללים:

הכלל הראשון, בביאור ההקדמות, כפי מה שבאו מבוארות בדברי הפילוסופים, וביאור מופתי הרב כי אם נחקור בהם [7a] ראוי שיהיו מובנים לנו, מבוארים וגלויים, ונקיים מכל ספק, לפי כונת הרב. הכלל השני, נחקור בו במקצת ההקדמות ובמופתי הרב אם נתבארו ביאור מופתי.

הכלל השלישי, בבאור השרשים, כפי מה שתגזרוהו התורה, ובאופן עמידתנו בהם. ושם יתבאר כונת המאמר הזה, והוא, שאין דרך לעמד על השרשים האלו בשלמות אלא מצד הנבואה, במה שהעידה עליו התורה ונתאמת בקבלה. ואמנם יתבאר עם זה שיסכים בו העיון.⁸¹

א. גליון כ"י פירנצה: 'ירצה, כפי כוונת החכם שהניחם'.

הכלל הראשון

בבאור ההקדמות, כפי מה שבאו מבוארות בדברי הפילוסופים, ובמופתי הרב הלקוחים ממאמרי הפילוסופים. ולזה חלקנו הכלל הזה לשלשים ושנים פרקים. השש ועשרים – לבאר השש ועשרים הקדמות, וששה עוד – לבאר מופתי הרב שהם ששה.

הפרק הראשון

בבאור ההקדמה ⁸² הראשונה, האומרת שמציאות בעל שיעור אחד אין תכלית לו – שקר.

והנה ההקדמה הזאת חקר עליה ארסטו במקומות מתחלפים מספריו, ב'שמע' וב'שמים והעולם', וב'מה שאחר' ⁸³, והביא מופתים עליה: בבאור המנועות מציאות ⁸⁴ גדל גשמי בב"ת; ואם בבאור המנועות מציאות גדל נבדל בב"ת; ואם בבאור המנועות מציאות מתנועע בב"ת תנועה סבובית או ישרה; ואם בבאור כולל בהמנע מציאות גשם בב"ת בפעל. ולזה חלקנו הפרק הזה לארבעה עיונים כמספר מיני המופתים.

6 הראשון

בבאור המנועות מציאות גודל נבדל בלתי בעל תכלית.

וסדר המופת כן: ⁸⁵ אמר לא ימנע הענין מחלוקה, אם שיהיה הגדל הזה הנבדל מקבל החלוקה או בלתי מקבל החלוקה. ואם לא היה מקבל החלוקה, הנה לא יתואר בשהוא בב"ת אלא כמו שיאמר בנקודה שהיא בלתי בעלת

א. ראה וולפסון, עמ' 328, הערה 3.

תכלית ובמראה שהוא בלתי נשמע. נשאר א"כ שיהיה [7b] מקבל החלוקה. לא ימנע א"כ משיהיה⁸⁶ כמה נבדל או יהיה עצם מן העצמים הנבדלים כנפש והשכל. ובטל שיהיה עצם⁸⁷ נבדל, למה שהנבדל, במה שהוא נבדל, אינו מקבל החלוקה וכבר הונח מקבל החלוקה.

ועוד, שלא ימנע אם שנאמר שהוא⁸⁸ מתחלק או שאינו מתחלק.⁸⁸ ואם הוא מתחלק, אחר שהיה² נבדל ופשוט ומתדמה החלקים, חויב שיהיה גדר החלק והכל – אחד. ולפי שהניח הכל בב"ת, יחויב שיהיה החלק בב"ת. והוא בתכלית הבטול שיהיו החלק והכל – אחד. ואם אינו מתחלק, כמו שיחויב בנבדל, הנה אמרנו בו שהוא בב"ת כמו שיאמר בנקודה שהיא בב"ת.

נשאר אם כן שיהיה כמה. ולא ימנע א"כ שיהיה אם כמה נמצא בנושא ואם כמה נבדל. ובטל שיהיה כמה נבדל, אחר שהיו המספר והשעור – אשר עליהם יאמר הבב"ת – בלתי נבדלים מן המוחש. ואם היה כמה נמצא בנושא, אחר שהיו המקרים בלתי נבדלים מנושאים והיו התכלית והבלתי תכלית מקרים נושאים הכמה, חויב שיהיו בלתי נבדלים, אחר שהכמה בלתי נבדל. ולהיות המופת הזה בנוי על ההקדמה המחייבת המנועות⁸⁹ שעור נבדל למוחשות,⁹⁰ והאומר ברוחק נבדל מקים מציאותו, כבר יהיה נערך על הדרוש. ולזה יראה שהוא סומך על סברתו בהמנועות הרקות. וזה, שאם הודינו⁹¹ במציאותו, לא ימנע מציאות שיעור נבדל למוחשות אבל אולי יחויב מציאותו, למה שכבר אפשר שישוער, ויתאמת אמרנו בו 'גדול' או 'קטן' ויתר משיגי הכמה; אבל למה שהרחיק מציאותו, בנה עליו המופת הזה.

ולזה ראינו להביא מופתיו על צד הקצור במין הזה כדי שנחקור בהם בכלל השני, אם הם נותנים האמת בו על כל פנים, בג"ה.

והנה לפי שהאומרים ברקות דמו שתנועות ההעתק⁹² בלתי אפשרית אם לא היה הרקות נמצא, הוא לקח תחלה בבאור שקרות הדמיו ההוא. עוד סדר ארבעה מופתים בבטול מציאות הרקות.

והנה ביאור שקרות הדמיו הוא כן: אם היה הרקות סבת התנועה, יחויב [8a] שיהיה פועל או תכלית, אבל אינו פועל או תכלית, יוליד סותר הקודם. והנה חיוב התדבקות הנמשך לקודם מבואר למה שהתבאר שסבות הדברים ארבעה, והם:⁹³ החומר והצורה, והפועל, והתכלית,⁹⁴ והוא מבואר שאין הרקות חמר התנועה ולא צורתה, נשאר א"כ שיהיה פועל או⁹⁴ תכלית. וחויב סותר הנמשך יתבאר כן: לפי שאנחנו נראה גשמים מתחלפים מתנועעים תנועת ההעתק מקצתם אל המעלה ומקצתם אל המטה, כבר יראה שסבת ההתחלפות⁹⁵ אם טבע הדבר הנעתק, והוא המניע והפועל,

א. גיליון כ"י פירנצה: 'ירצה, העצם הפשוט'.

ב. גיליון כ"י פירנצה: 'ירצה, אחר שהיה עצם פשוט'.

ג. פיזיקה ב, ג.

ספרים נוספים בעריכת דניאל לוי

ספריית ר' חסדאי קרשקש

פירוש עשרים וחמש הקדמות שבמורה נבוכים | מוחמד אל-תברזי

ISBN: 978-965-93323-4-2

פירושו של אל-תברזי מגשר בין התשתית האריסטוטלית של משנת הרמב"ם לבין שיטות האימות שאפיינו את הפילוסופיה האסלאמית המזרחית. אל-תברזי מפתח את ההקדמות התמציתיות של הרמב"ם לכדי מערכת פילוסופית שלמה שהושפעה עמוקות מהגותו של אבן סינא. חיבור זה סיפק לרבי חסדאי קרשקש את התשתית למתקפתו השיטתית על המדע האריסטוטלי.

מאמר אלוהי | רבי משה בן יוסף הלוי מסביליה

ISBN: 978-965-93323-1-1

חיבור זה מתווה בצורה מתומצתת את עיקרי הוויכוח שהעסיק את הפילוסופים בימי הביניים: שאלת זהותו של המניע הראשון. ר' חסדאי קרשקש החשיב את ר' משה הלוי לאחד מגדולי הפילוסופים, וקרוב לוודאי שבזכותו התוודעו אליו ר' יוסף אלבו ואברבנאל. זהו סיכום בהיר של אחד הדיונים החשובים שהעסיקו את מפרשי אריסטו, הכתוב בסגנון נגיש יחסית, המתאים לכל שוחרי הפילוסופיה של ימי הביניים.

מחשבת ישראל בספרד לפני הגירוש

דרך אמונה – המאמר הראשון | רבי אברהם בן שם טוב ביבאג' (ביבגו)

ISBN: 978-965-93323-0-4

ספר דרשות המשלב במקורות חקירה פילוסופית, פרשנות של מקורות מסורתיים ותורת הסוד. בשלושת חלקי הספר דן ר' ביבאג' במגוון נושאים שהעסיקו את הוגי הדעות בספרד בתקופתו. המאמר הראשון מתמקד בפעולות האלוהים, בידיעתו ובהשגחתו.

לפרטים נוספים בקרו באתר ההוצאה: shinmem.org